

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ՀՈՒՇԻՆ ՀԱՅՈՑ
ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ՕՐՐԱՆ

ՀՏԳ- 941 (479.25):325

ԳՄԳ- 63.3(2Հ)+66.3(2Հ)

Շ 973

Գիտաժողովը նվիրվում է

Շուշիի ազատագրման 15-րդ տարեդարձին

Տպագրվում է գիտաժողովի խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝

Արտակ Մադալյան

Գիտաժողովի ծրագրային կոմիտե՝

Արամ Սիմոնյան – ԵՊՀ ռեկտոր, Վլադիմիր Բարխուդարյան – ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս քարտուղար, Բաբկեն Հարությունյան – ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս քարտուղար, Աշոտ Մելքոնյան – ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, Ռուբեն Սաֆրաստյան – ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն, Արարատ Աղասյան – ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի տնօրեն, Պավել Ավետիսյան – ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի տնօրեն

Շ 973 ՇՈՒՇԻՆ ՀԱՅՈՑ ԶԱՂԱԶԱԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՕՐՐԱՆ: Շուշիի ազատագրման 15-րդ տարեդարձին նվիրված գիտաժողովի նյութեր: – Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, – 370 էջ + 1 էջ ներդիր:

ԳՄԳ- 63.3(2Հ)+66.3(2Հ)

ISBN 978-5-8080-0715-4

© ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2007

ՀՐԱՎԱՐԳ ՀԱԿՈՐՅԱՆ
Մաշտոցի անվան Մապինադարան

ՇՈՒՇԻ ՄԱՏԵՆԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որքան էլ անսովոր թվա, ճշմարտություն է, սակայն, որ XVIII-XIX դարերում, երբ միջնադարյան ձեռագիր-մատյանների ստեղծումն արդեն ավարտել էր իր առաքելությունը, երբ հայոց երկրում կային բազմաթիվ տպարաններ, հասարակական-մշակութային կյանքը թևակոխել էր միանգամայն նոր շրջան, Արցախի վարչական կենտրոն Շուշիում հայ երևելի մտավորականներն ազգային պատմաբանասիրական աշխատություններն ընդօրինակում էին իրենց ձեռքով՝ կարծես հոգեկան անմիջական կապ հաստատելով դրանց հետ:

Այդ անխոնջ երախտավորներից մեկն անվանի տրամաբան և մանկավարժ Հովսեփ Արցախեցին էր՝ հայ իրականության մեջ տրամաբանության սինթետիկ ըմբռնման նախակարապետներից մեկը: 1831 թ. նա ընդօրինակում է «Գիրք տեսական փիլիսոփայության», «Յաղագս տրամաբանությանը» և Պաղտասար Դպիրի բանաստեղծությունների ժողովածուն: Ի դեպ, Հովսեփը գրել է նաև բանաստեղծություններ (տես՝ Մատենադարան, ձեռ. 2835):

Ընթերցե՛ք «Սուրբ Վարդանանք» բանաստեղծությունից երկու քառյակ.

*«Ձարդիր քնարդ հոգիս Տավիղ
Սրտիս աշխույժ վառ և վառ,
Վեհ հիշատակ ախոյանից
Ազգիս հնչել ի քո լար:*

*Ով հարազատ որդիք արի,
Հաղթող վսեմ հայկազանց*

*Ելեք ի դաշտն ի Յավարայր,
Ուր խումբք հաղթող դյուցազնագարդ»:*

Շուշեցի հայ մտավորականները, որոնք, անշուշտ, հոգով ու մարմնով հավատացյալ քրիստոնյաներ էին, երևի թե այդ բնագավառում բավարարվում էին տպագիր գրքերով, մինչդեռ ձեռքով ընդօրինակելու դժվարին ու երկարատև գործը նվիրում էին ազգային գիտաբանասիրական նյութերին: Ահավասիկ Մատենադարանի N 3869 և N 2622 ժողովածուները (1850 և 1863 թվականներ), ավելի վաղ՝ 1791–92 թթ. ընդօրինակված մատյանը և մեկ տասնյակից ավելի այլ ձեռագրեր:

Շուշիում ընդօրինակված ձեռագրերի մեջ առավել կարևորվում է Մովսես Կաղանկատվացու «Պատմություն Աղվանիցը» (XIX դ., Մատենադարան, ձեռ. 8035), որն այդ աշխատության առավել ամբողջական տարբերակն է, Հարություն Ալանդարյանի «Համառոտ բառարան ի ռուսաց լեզվի ի հայս» (Մատենադարան, ձեռ. 10106), Միքայել Աստապատցու «Բժշկարանն» ու «Տոմարական աղյուսակը», Հարություն Մելքոնյանի «Քերականություն հայկազյան լեզվին» և այլն: Վստահ կարող ենք ասել, որ հայոց երկրի որևէ այլ մասում, առավել ևս՝ քաղաքում, XVIII–XIX դարերում հայ հոգևոր մշակույթին նվիրված այդչափ ընդօրինակված ձեռագրեր չեն եղել: Իսկ Մատենադարանի N 10166 ժողովածուն միջնադարյան գեղարվեստական գրականության ընտրանու գլուխգործոցն է. «Պատմություն Պղնձե քաղաքին», «Պատմություն աղջկան և մանկան», «Խրատ Խիկարոյ», «Խրատ Նուշիրվանի», «Վարք Աղեքսանդրի» և վերջում՝ «Բախտագուշակ»: Այս ձեռագրի հեղինակն է բնիկ շուշեցի Անդրեաս Մուսայելյանը:

Մեզ համար կարևորվում են նաև Շուշիում կատարված նկարագարող ավետարանները: Դրանք 3–4-ն են: Դրանցից մեկն ուշադրություն է գրավում իր պատմամշակութային ժամանակագրության արժեքով: Վերջինս կրում է Մատենադարա-

նի 8211 թվահամարը, ընդօրինակվել է Շուշի քաղաքի մոտ գտնվող Շուշա գյուղում 1428 թ.: Այդ գյուղի բնակիչներն էին Շուշի քաղաքի հիմնադիրներն ու առաջին քաղաքացիները: Գրիչը և նկարիչն է Մանվելը: Չեռագրում առկա են չորս ավետարանիչների դիմանկարները՝ համապատասխան անվանաթերթերով: Նկարները կատարված են միայն կարմրամանուշակագույնով՝ պահպանելով գրաֆիկ գծաեղանակը, տիպիկ XV դարին բնորոշ գործ:

Նկարագարող մյուս ձեռագրերը XIX դարից են: Դրանց մեջ առանձնացնում ենք Մատենադարանի N 10107 ժողովածուն: Ընդհանուր օրնամենտալ նկարագարողումներից բացի՝ նկարիչ Անդրեաս Մուսայելյանը սույն ժողովածուում ընդգրկված գրական յոթ թեմաներից յուրաքանչյուրի դեպքում, սկզբից ևեթ, կարծես նախաբան, ներկայացրել է մեկական թեմատիկ նկար: Այսպես Փահլուչ թագավորի դեպքում վերջինս պատկերված է առաջ սլացող ձիու վրա նստած: Կոմպոզիցիան այնպես է ձևավորվել, ասես թագավորն ու իր սպիտակ ձին խոշորացույցով մոտեցված լինեն դիտողին: Չես կարող ուշադրությունը մեկ այլ տեղ շեղել:

Հայոց լեզվին նվիրված գեղեցիկ ձոն է սույն ձեռագրի 85^ա էջում ներկայացված հայկական այբուբենի աղյուսակը. յուրաքանչյուր տառ վերցված է մեկ առանձին վանդակի մեջ, որը հարստացվել է բուսական գեղեցիկ զարդամոտիվներով: Ընդհանրապես Շուշիում ստեղծված յուրաքանչյուր մատյանում այս թե այն կերպ զգացվում է ազգին ու լեզվին անսահման նվիրվածության գաղափարը:

Այսօրվա հետաքրքրասիրությունների համար ուշագրավ է 104-րդ էջում տեղավորված զոդիակների (զորոսկոպ) անվանացանկը՝ յուրաքանչյուրն իր բացատրությամբ: Իհարկե, լավ կլիներ, որ ներկա մեր բախտագուշակները, հատկապես հեռուստատեսության և ռադիոյի հաղորդավարները ոչ թե կրկնեին օտար մամուլում հրատարակված նյութերը, այլ օգտագործեին մեզանից հարյուր քառասուն տարի առաջ հայոց

երկրի Շուշի քաղաքում կազմված գորոսկոպի նյութերը:

Տպավորիչ է խաչին գամված Հիսուսի պատկերը 132^բ էջում: Նայելով այդ նկարին՝ չես ասի, թե նկարիչը հիանալի տիրապետում է հորինվածքի լուծման աստվածատուր շնորհքին կամ համաչափությունների պահպանմանն ու ձևի արտահայտմանը, սակայն Ֆիգուրի փոքր-ինչ անսովոր շարժումը և ամբողջովին տաք գույներով արված մեկնաբանությունն անմոռաց տպավորություն են գործում. ակամա հիշում ես XX դ. եվրոպական ավանգարդիստական արվեստը:

Կրկին հայրենասիրական մոտիվ է Արարատին և Արաքս գետին նվիրված 142^բ էջը: Պայմանական, մի քիչ էլ լալեգորիկ մտահղացմամբ կատարված այս աշխատանքը հայ մարդու հոգու կանչն է, երևի թե նաև ղարաբաղցու սերն ու կարոտն իր հինավուրց երկրի խորհրդանիշերի հանդեպ:

«Խաչելությունից» հետո ավետարանական մյուս թեման նվիրված է Մարիամ Մագթաղիմացու հանդիպմանը Հիսուսին կանաչ պարտեզի մեջ: Պատկերը ստեղծելիս Անդրեաս Մուսայելյանը չի հետևել կանոնական որևէ կարգի. միանգամայն ազատ ու անկաշկանդ մեկնաբանություն, որի խորհրդավորությունն ապահովվում է մուգ շագանակագույնի և կապույտի երանգաանցումներով:

Ձեռագիր-մատյանում հանդիպող հաջորդ երեք նկարները զուտ աշխարհիկ-կենցաղային բնույթ են կրում: Այսպես 147^բ և 187^բ էջերում գավառական աղջիկներն են կամ երիտասարդ կանայք: Առաջին դեպքում աղջիկը հերարձակ է, երիտասարդ, բաց վզով. ենթադրելի է, թե նկարիչն իր միջավայրից կամ ընտանիքի անդամներից ինչ-որ մեկին է պատկերել: Ցածի մասում կարծես նրա անունն է գրված եղել, որը հետո ջնջվել է: Հաջորդ նկարը, անկախ նրա ով լինելու կոնկրետությունից, ունի ազգագրական կարևորություն: Գավառի գեղեցկուհուն մենք տեսնում ենք տոնական հագուստներով, արուզարդով: Կարելի է լրիվ պատկերացում կազմել, թե ինչպի-

սի տարագ են ունեցել շուշեցի աղջիկները՝ մազերի երկար հյուսքերը վզի ու ձեռքերի զարդերը, իհարկե, կրկին հագեցված գույներով:

Նկարների այս շարքում առավել գրավիչը ձեռագրի 50^բ էջում ներկայացված հորինվածքն է՝ վերցված «Պատմություն աղջկա և մանկան» թեմայից: Նկարիչը գործողությունը դիտում է աստիճանների բազրիքի դրսի կողմից: Վերևում ազգային շքեղ տարագով նստած է աղջիկը, ցածից աստիճաններով վեր են բարձրանում երկուսը՝ երիտասարդ տղան և նրա սպասավորը:

Դժվար է ավարտուն բնութագրում տալ շնորհալի շուշեցու արվեստին: Դա պահանջում է հանգամանալից քննություն ու բաղդատություններ: Այդուամենայնիվ, նախնական դիտարկումների տպավորությամբ, կարող ենք ասել, որ Անդրեաս Մուսայելյանը, պահպանելով միջնադարյան մատենական նկարչության (հատկապես Վասպուրականի) ավանդույթները, այն միաժամանակ շահեկանորեն համատեղել է XIX դարի նոր արվեստի և տեղական ազգագրական նախասիրությունների հետ՝ ստեղծելով ժողովրդական պատկերացումներին հարազատ տեսարաններ: